Reisverslag

Het wilde westen van Brazilië

Een jaguar laat zijn voetsporen na in het zand van de Transpantaneira, de weg die diep de Braziliaanse Pantanal in loopt. In dit Zuid-Amerikaanse drasland, waar het wemelt van de prooidieren, voelt de jaguar zich helemaal thuis. Vooral nu de mensen wegtrekken en de meeste achterblijvers het jachtverbod respecteren.

Een tocht langs de Transpantaneira,

Een mooie handbewerkte houten poort, even voorbij het gouddelversplaatsje Poconé, vormt de start van de Transpantaneira. Militairen bemannen de plek en zien toe of er geen kofferbakken vol vis mee teruggaan naar de stad. Met mijn familie ben ik in de verzengende hitte met gids Eduardo Falcão op weg naar zijn lodge *(pousada)* voor een vijfdaags verblijf in het Jaguar Ecological Reserve.

Voor Eduardo staat alles in het teken van de jaguar *(Panthera onca)*, die hij regelmatig ontmoet. Hij praat met groot respect en ontzag over het dier dat zich als geen ander thuis voelt in het waterrijke gebied. 'Hij is in de buurt,' klinkt het veelbelovend wanneer we onderweg zijn voetsporen in het zand bespeuren.

Spoedig verschijnen de eerste tuiuiú's *(Jabiru mycteria)* in het grasland. Deze reuzenooievaar met zijn zwarte kop en rode hals is het symbool van de Pantanal. Al snel is duidelijk dat we ons in een roofvogelparadijs bevinden. De caracara *(Polyborus plancus)* met zijn kleurrijke snavel, de zwarte havik *(Buteogallus urubutinga)* en de moerasbuizerd (Heterospizias meridionalis) laten zich vaak zien.

De tapir *(Tapirus terrestris)* neemt in een ven op zijn gemak een bad, en vormt zo het mooiste tafereel van onze eerste dag langs de Transpantaneira. De circa twee meter lange bruine planteneter grist na zijn gespartel in het water met zijn korte slurfje behendig wat bladeren van de bomen en verdwijnt in het dichte struikgewas.

Na het passeren van enkele ver van elkaar verwijderde tijdelijk of geheel gesloten hotels, stopt de pick-up bij een paar kleine huisjes, omringd door bos, savanne en plassen. We zijn gearriveerd op de plek van bestemming, de pousada van het Jaguar Ecological Reserve. Op driekwart van de weg, na honderdtien kilometer rijden, is dit het laat-

de weg van de dieren

Tekst en fotografie: Hans Veltmeijer

ste onderkomen voor toeristen. Blijkbaar waagt niemand zich in deze alom als 'ongunstig' aangemerkte natte periode in het gebied. We zijn de enigen.

Kikkers uit de spoelbak

Het 'Reserva Ecologica do Jaguar' is een particulier natuurreservaat; een *RPPN*. Eduardo's vader richtte in 1993 de pousada op. Hij verruilde het jagen op de jaguar voor het beschermen van het dier en was daarmee de eerste inwoner van de Pantanal *(Pantaneiro)* in de regio die van zijn grondgebied een particulier reservaat maakte.

En zo is het duizend hectare grote gebied in de toekomst verzekerd van verantwoord beheer, want het gebied mag alleen als natuurreservaat doorverkocht worden onder de strikte voorwaarde dat de nieuwe eigenaar eveneens de flora en fauna beschermt. De grondeigenaar heeft het voordeel dat hij geen belasting hoeft te betalen. Dankzij deze financiële prikkel én door de groeiende milieubewustwording van de Braziliaanse bevolking, kiezen steeds meer particuliere grondbezitters in de Pantanal en het Amazonegebied voor een dergelijke constructie. Falcão senior kreeg voor zijn pioniersdaad de titel 'Internationale eco-held' van het Amerikaanse Focus Conservation Fund. Zoon Eduardo heeft inmiddels de taken overgenomen. 'Hij is zo gelukkig als hij de jaguar heeft gezien,' vertelt zijn moeder.

's Avonds ondernemen we een poging de jaguar te spotten. Met de voltallige familie in de pick-up gepropt, trekken we het donker in. We stoppen bij een bruggetje en zijn minutenlang muisstil. Eduardo denkt hem te horen. De dikke takken hangen wel erg dicht bij onze open auto, wetende dat de jaguar graag in bomen op zijn prooi loert. Het geluid verstomt. De flikkerende lichtjes blijken vuurvliegen te zijn. Onverrichter zake keren we in het aardedonker terug naar de pousada. Onderweg compenseren de uilen en de glinsterende ogen van kaaimannen *(Caiman crocodillus yacare)* veel.

In ons appartementje springen de kikkers uit de spoelbak en is de klamboe onmisbaar. Het regenseizoen betekent ook het muggenseizoen. De kleinste in ons gezelschap toont zich ook de meest onbevreesde, want Catarina (6) zorgt er voor dat het slaapgedeelte, in ieder geval bij het naar bed gaan, gevrijwaard is van de kikkers en de grotere insecten.

Het gekrijs van de blauwe papegaaien *(Anodorhynchus hyacinthinus)* maakt een einde aan de klamme nacht.

Foto rechtsboven: De Transpantaneira, met links ons vervoermiddel, bij het Jaguar Ecological Reserve

De jaguar

De jaguar *(Panthera onca)* komt alleen voor in delen van Midden- en Zuid-Amerika. Een paar leeft slechts tijdens de dracht samen, daarna gaat de vader zijn eigen weg. Een mannetje heeft een jachtgebied van tussen de dertig en vijfenzeventig vierkante kilometer groot. Een vrouwtje gebruikt de helft hiervan. In het gebied rond de Transpantaneira heeft een jaguar volgens de bewoners veel minder territorium nodig, vanwege het grote voedselaanbod. Jaguars bevinden zich bijna altijd in de buurt van water, vandaar dat de Pantanal een ideaal leefgebied is. Het zijn goede zwemmers en vissers, en uitstekende klimmers. Deze roofkat doodt zijn prooi met een beet in de schedel. Hoewel kleiner dan de leeuw of de tijger wordt de jaguar tot de allersterkste katten gerekend. Zelfs het doden van een kaaiman is geen probleem. Waar andere grote katachtige brullen, gromt en bromt de jaguar. De jaguar is vanwege zijn kracht en verscholen levenswijze het onderwerp van vele mythes en legendes van de inheemse bevolking.

Deze hyacintara's brengen de dag door hoog in de bomen boven de huisjes van de pousada. De prachtige kobaltblauwe vogels met het gele accent rond de ogen en bij de snavel zijn zeldzaam in de wereld, maar niet in dit deel van de Pantanal. Bij het openen van de luiken staan we oog in oog met een tuiuiú die rustig door het gras struint.

Visverbod

De tweede dag trekken we zuidwaarts, op weg naar het eindpunt van de weg, Porto Jofre. Tijdens de uren durende tocht voelen we ons in een paradijs. Slechts kuddes runderen, talloze capibara's *(Hydrochaeris hydrochaeris)*, kaaimannen en allerlei vogelsoorten trekken over de groene vlaktes en door de plassen en kreken aan ons voorbij. De capibara's, de grootste knaagdieren ter wereld, zijn verre van schuw en blijven rustig midden op de weg op de uitkijk staan totdat de auto vlakbij is. De kaaimannen naderen we te voet tot op enkele meters.

Als Eduardo een grote leguaan in een struik ziet, stoppen we even om op een meter afstand een mooi plaatje te schieten. De dieren, de mensen en de natuur lijken in perfecte harmonie samen te leven. Toch is het hier in de droge tijd een slagveld; bij gebrek aan voedsel eten de kaaimannen zelfs elkaar op.

Iedere kilometer zuidwaarts op de Transpantaneira verzakt de weg een centimeter. Het gebied wordt dan ook steeds waterrijker, en de muggen actiever. Onder één van de honderdachttien gammele houten bruggetjes spot Eduardo een anaconda. Hij pakt het jonge exemplaar van de grote wurgslang op en toont hem trots. De kinderen mogen hem aaien voordat Eduardo hem weer in zijn leefgebied tussen de kaaimannen terugzet.

Buiten de dieren komen we verder niets of niemand tegen. Er is geen toerist te bekennen en ook de zijwegen die aan het begin van de Transpantaneira nog naar afgelegen landerijen *(fazenda's)* leidden, ontbreken in dit gedeelte. Grote stukken open grasland wisselen af met struikgewas en plukjes regenwoud.

De 'camping' aan het eindpunt van de weg, in Porto Jofre, blijkt buiten bedrijf. De plek heeft even geen bestaansrecht. Van november tot maart is er een visverbod *(piracema)*, zodat de vissen zich ongestoord kunnen voortplanten. Alleen campingbeheerder Wellington is aanwezig om ons rond te varen over de Cuiabá-rivier, die de grens van de deelstaten Mato Grosso en Mato Grosso do Sul markeert. Langs de oevers heeft Eduardo recent nog een vissende jaguar waargenomen, vandaar.

De Pantanal telt miljoenen kaaimannen (Caiman crocodillus yacare)

De caracara (Polyborus plancus) laat zich vaak zien

Beroemd jager

Terwijl de felle zon boven het water in ons lichaam brandt, speuren we de rivieroevers af naar de jaguar. We stuiten daarbij op grote zwarte brulapen *(Alouatta caraya)* en een ander zeldzaam dier, de reuzenotter *(Pteronura brasiliensis)*. Een groepje van zeven staart ons een paar seconden aan, alvorens met hun grote behendige klauwen in de bosjes te verdwijnen. Het gaat hier goed met deze bedreigde diersoort. Dat betekent wel een aanslag op de visstand, want het roofdier eet vijf kilo vis per dag. Zowel Eduardo als Wellington zijn na drie uur rondvaren zichtbaar teleurgesteld dat de jaguar zich niet laat zien.

's Avonds in de pousada wachten we om de hoek van de eetzaal op de 'wolfjes'. Deze grote savannevossen *(Dusicyon thous)* lopen iedere avond zo'n tien kilometer om de restjes van de maaltijden op te komen eten. Ze kijken angstig om

zich heen bij het flitslicht van de camera, maar schrokken toch alles naar binnen.

Dag drie staat in het teken van het familiebezoek. Olélio Falcão de Arruda (Fião), een oom van Eduardo, woont al achtenveertig jaar op fazenda Manduvi, aan de Transpantaneira. Hij is op zo'n tien kilometer afstand Eduardo's naaste buurman. De boerderij is vernoemd naar de boom waar de blauwe papegaai haar nest maakt.

Fião was eens een beroemd jager, maar eerbiedigde het jachtverbod op de jaguar in 1983 en werkt sindsdien voor het milieuorgaan van de overheid, Ibama. De trotse man met de rieten hoed ziet toe op stroperij en 'roept' de jaguar wanneer dat nodig is voor bijvoorbeeld onderzoek. Dat doet hij door het gegrom van het dier te imiteren door een dik, hol stuk bamboe.

Een paar honderd meter verder in het open veld woont Fião's broer, Tutú. Hij kreeg de afgelopen nacht bezoek van een jaguar. Het dier had het gemunt op één van zijn paarden en zette een wilde achtervolging in rond het houten witbeschilderde huisje. Zichtbaar onder de indruk van de brutale actie van de mystieke roofkat toont hij de diepe krassen in het achterwerk van het paard. 'Hij pakt bijna iedere nacht een stuk vee.'

Foto boven:
Een grote varaan in de struiken langs de weg

Foto rechts:
De hyacintara's brengen de dag door in de bomen bij de pousada

Tweestrijd

Volgens de bewoners gaat het goed met de jaguar, gezien het ongebruikelijk grote aantal dieren -ongeveer dertig- dat in de wijde omtrek leeft. Sinds het jachtverbod en de ontvolking van het gebied heeft hij zijn prooien voor het uitkiezen in het voedselrijke gebied. Gemakkelijke en smakelijke prooidieren zoals gezonde kalveren worden steeds vaker het slachtoffer. 'Meestal zijn het jaguars van buiten het territorium die dat doen,' weet Eduardo. 'De koeien huilen dan drie dagen, het zijn net mensen, zo zielig,' treurt Eduardo's moeder.

Door de schade aan hun veestapel leven de overgebleven kleine boeren in tweestrijd tussen het eigen belang en de naleving van het jachtverbod. Vandaar dat er toch wel eens een jaguar wordt gedood. Eduardo en zijn ooms laten het dier in ieder geval met rust. 'Want hij is mooi en was hier eerder dan wij, maar de mens wil dat niet weten.' De jaguar is niettemin een indirecte inkomstenbron door de aantrekkingskracht op toeristen. 'Maar vroeger heb ik goed gejaagd. De huid van de jaguar bracht flink geld op,' memoreert Tutú toch met enige weemoed vanuit zijn schommelstoel op de veranda van zijn bescheiden boerderij. 'Wij zijn met negenenvijftig jaar de jongsten en de regering doet niets om de mensen hier te houden,' stelt hij vast. De jongeren hebben geen trek meer in een sappelend afgelegen bestaan als veeboer en trekken naar de stad. 'Ze zijn zelfs te lui om te jagen,' oordeelt Tutú. Multinationals kopen vervolgens de verlaten stukken particuliere grond spotgoedkoop op voor grootschalige veehouderijdoeleinden, of NGO's maken er een beschermd natuurgebied van.

De mensen zijn kalm en ogen gelukkig, maar weten dat hun manier van leven een aflopende zaak is. 'De kaars van de Pantaneiro is bijna opgebrand,' concludeert Tutú berustend, maar ook wat verdrietig. De situatie knaagt duidelijk aan hem. 'Ik denk dat wij in de toekomst allemaal zullen worden uitgekocht door de regering en het hier één groot nationaal park wordt,' voorspelt Eduardo.

Foto boven: Eduardo verplaatst een anaconda (Eunectus notaeus) die onder een van de talloze houten bruggen op de Transpantaneira kronkelt

Foto onder: Capibara's (Hydrochaeris hydrochaeris) storen zich nauwelijks aan voorbijgangers

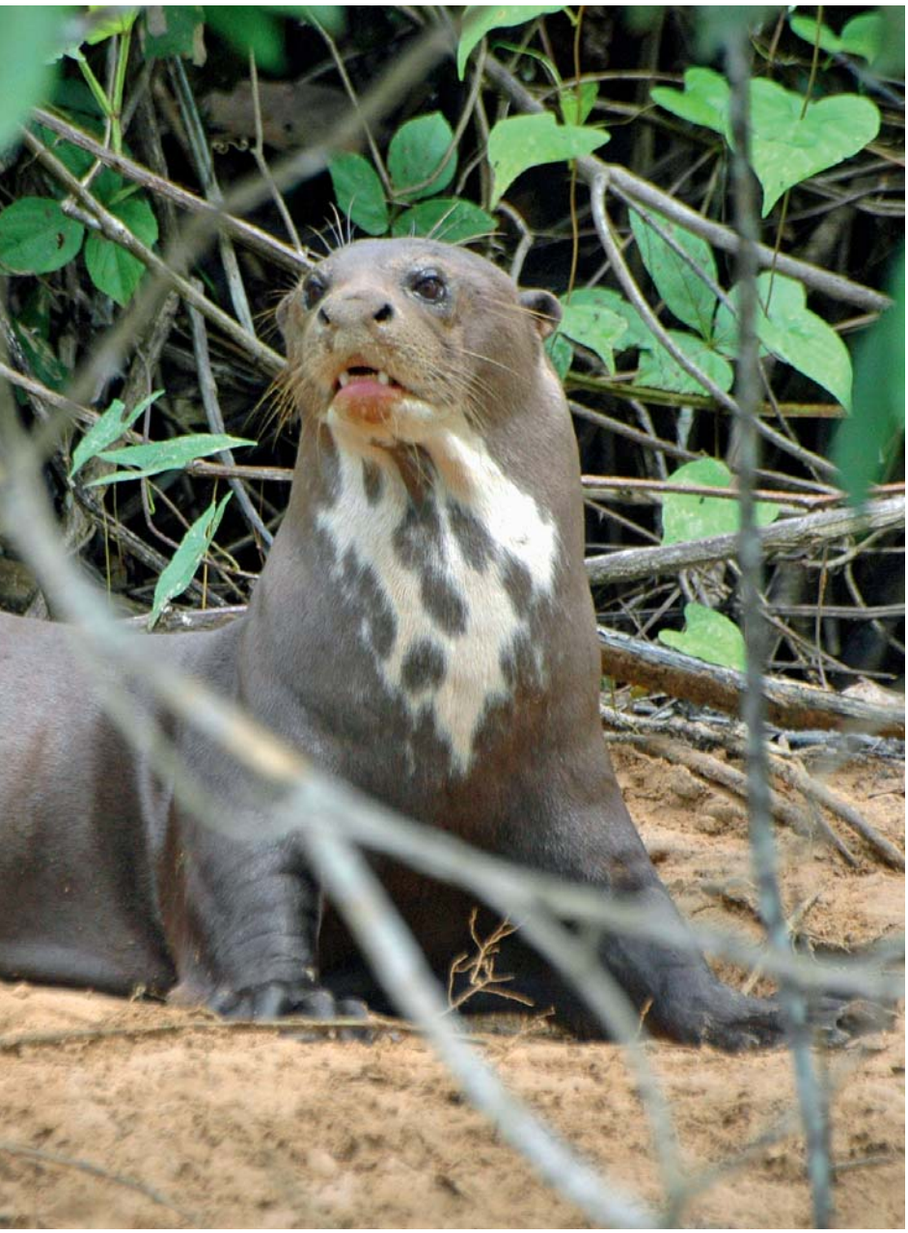

Pantanal en Transpantaneira
De Pantanal was ooit een binnenzee, daarna een reusachtig meer en nu een grote waterrijke vlakte. Het is vijfmaal zo groot als Nederland en daarmee het grootste drasland *(wetland)* ter wereld. Dit 'niemandsland', op slechts honderd tot tweehonderd meter boven zeeniveau, ligt voornamelijk in Brazilië, maar het bestrijkt ook stukken van Paraguay en Bolivia. Steden en dorpen ontbreken en de reusachtige landerijen met rundvee zijn meestal alleen per boot of vliegtuig bereikbaar.
In het noordwesten van het Braziliaanse deel is de natuur ruiger dan elders in het gebied. Met de aanleg van een weg, de Transpantaneira, deden de toenmalige militaire machthebbers tussen 1969 en 1974 –een periode van economische groei- een poging dit woeste land te ontsluiten. Maar de beoogde verbinding met Bolivia kwam er nooit. Toen de tijd van recessie aanbrak en het protest van de milieulobby tegen het ingrijpende project in de natuur groeide, stokte de bouw op de grens van de deelstaten Mato Grosso en Mato Grosso do Sul.
Nu is de 146 kilometer lange zandweg de enige landverbinding die diep de Pantanal in snijdt, en vormt daarmee de beste plek in de Amerika's om wilde dieren te zien. In de droge periode tussen april en oktober zijn de dieren goed zichtbaar en op zoek naar de schaarse waterplassen. Tijdens de natte periode in onze herfst- en wintermaanden staat het land grotendeels onder water en zoeken de dieren droge en beschutte plekken langs de iets hoger liggende Transpantaneira, de weg van de dieren. Hoewel vaak in de schaduw gesteld van het Amazonegebied, heeft de Pantanal vermoedelijk de grootste concentratie flora en fauna ter wereld.

Onvervulde wens

Op de vierde dag van ons bezoek regent het onophoudelijk. Zodra het droog wordt, maken de mannelijke gasten kwinkslagen over het uitblijven van de barbecue. Anders dan in andere delen van Brazilië zijn de grote stukken rundvlees boven het houtskoolvuur hier geen dagelijkse gewoonte en alleen voorbehouden voor traditionele feestdagen zoals kerstmis.

Als de regenbogen boven de sierlijke inheemse Acorípalmen plaatsmaken voor de volledige duisternis bestijgen we onze zitplaatsen in de bak van de pick-up voor een nieuwe tocht op zoek naar jaguars. We weten dat er in ieder geval eentje dicht in de buurt is, gezien de aanval op het paard van Tutú de avond tevoren.

Eduardo probeert het ditmaal met de troef van zijn oom. Hij imiteert het gegrom van het dier door een stuk bamboe. Het lijkt succesvol, want hij ziet ver weg iets bewegen. Op de plek aangekomen, treffen we de verse sporen van een poema *(Felis concolor)*. Even later is het weer raak, maar ditmaal zijn het de savannevossen op weg naar hun avondmaal bij de pousada.

Foto linksboven: De reuzenotter (Pteronura brasiliensis) verorbert zo'n vijf kilo vis per dag

Foto rechtsboven: Typisch Pantanal-landschap: gras, water en dieren.

De laatste dag doen we nog een ultieme poging om de jaguar te ontwaren, maar Eduardo heeft de moed eigenlijk al opgegeven. De eigenzinnige kat is duidelijk niet op afroep beschikbaar en hij accepteert dat. Zij het met moeite.

Na vijf intense dagen in het rijk der dieren trekken we weer noordwaarts, naar de door mensen bewoonde wereld. Vol indrukken maar ook met een onvervulde wens: 'de jaguar' is een goede reden om hier nog eens terug te komen_